

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Історичний факультет

Кафедра всесвітньої історії

М.В. ХАДАДОВА

**Методичні рекомендації
до проведення практичних занять для студентів
спеціальності: 032 «Історія та археологія»
з навчальної дисципліни**

МЕТОДИКА

ПОЛЬОВОЇ АРХЕОЛОГІЇ ТА КАМЕРАЛЬНОЇ ОБРОБКИ

Житомир

2020 р.

УДК 902.3

Рекомендовано до друку Вченою радою
Житомирського державного університету імені Івана Франка,
протокол № 6 від 29.05.2020 р.

Рецензенти:

Петраускас А.В. – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту археології НАН України.

Опанащук П.В. – кандидат історичних наук, доцент, завідувач науково-дослідної лабораторії соціальних досліджень ринку праці Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України.

Хададова М.В.

Методичні рекомендації до проведення практичних занять для студентів спеціальності: 032 «Історія та археологія» з навчальної дисципліни Методика польової археології та камеральної обробки/ М.В. Хададова. – Житомир, 2020. – 27 с.

У методичних рекомендаціях до проведення практичних занять вміщено тематичні плани лекційного і практичного курсу, завдання та методичні рекомендації до самостійної роботи студентів, тематика рефератів, рекомендована література (обов'язкова та додаткова), питання до заліку, міститься словник основних понять і термінів.

УДК 902.3

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Опис навчальної дисципліни.....	4
Зміст курсу.....	5
Структура навчальної дисципліни.....	6
Інструктивно-методичні матеріали підготовки до практичних занять.....	7
Методичні рекомендації до семінарських занять.....	10
Питання до заліку.....	21
Словник понять і термінів.....	23

ВСТУП

Програма вивчення нормативної (обов'язкової) навчальної дисципліни «Методика польової археології та камеральної обробки» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 03 Гуманітарні науки спеціальності 032 Історія та археологія для реалізації освітньо-професійної програми Історія та археологія.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є методика проведення всіх етапів археологічних досліджень та камеральної обробки отриманих матеріалів.

Міждисциплінарні зв'язки: «Вступ до археології», «Археологія», «Історична антропологія», «Пам'яткознавство», «Музезнавство».

Мета, завдання та програмні результати навчання

Головною **метою** навчальної дисципліни є формування знань про особливості і хід польових археологічних досліджень та камеральну обробку отриманих в ході розкопок археологічних матеріалів.

Основними **завданнями** курсу є:

- формування знань про види археологічних пам'яток та їх основні характеристики;
- принципи проведення археологічних розвідок та ознаки для пошуку археологічних об'єктів;
- знайомство з технологією проведення польових досліджень археологічних пам'яток;
- застосовувати теоретичні знання в процесі участі в польових археологічних дослідженнях.
- Вміти застосовувати отримані практичні знання під час польових археологічних досліджень, камеральної обробки археологічного матеріалу, під час проведення реконструктивно-теоретичної роботи.

Програмні результати навчання

- Здатність володіти історичним матеріалом, понятійним апаратом і науковою термінологією.
- Здатність аналізувати інформацію, дотримуючись принципів наукової об'єктивності й неупередженості.
- Здатність професійно вести дискусії на історичні й суміжні теми; співвідносити знання про минуле з сучасними тенденціями розвитку суспільства.
- Здатність реконструювати події минулого на основі історичних джерел (археологічних пам'яток) і напрацювань історіографії.
- Здатність класифікувати історичні тексти і джерела, узагальнювати й каталогізувати інформацію.

Навчальна дисципліна викладається на II курсі, в 4 семестрі. На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 годин, 3 кредити ЄКТС.

Форма проведення занять: лекції, практичні заняття.

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань 03 ГУМАНІТАРНІ НАУКИ (шифр і назва)	Нормативна	
Модулів – 2	Спеціальність 032 Історія та археологія	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 3		1-й	1-й
Індивідуальне науково-дослідне завдання _____ (назва)		Семестр	
Загальна кількість годин - 90		2-й	2-й
		Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання: 2,5 аудиторних – 30 самостійної роботи студента - 60	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	14 год.	4 год.
		Практичні, семінарські	
		16 год.	6 год.
		Лабораторні	
		год.	год.
		Самостійна робота	
		60 год.	80 год.
		Індивідуальні завдання:	
		Вид контролю: залік	

Зміст курсу.

МОДУЛЬ 1 Польова археологія

Змістовний модуль 1. Види археологічних пам'яток та методика їх виявлення

Тема 1. Вступ до польової археології.

Поняття польової археології, зародження польової археології, культурний шар та його характеристики, стратиграфія, стратиграфічний ярус, археологічні комплекси.

Тема 2. Археологічні пам'ятки та їх класифікація.

Археологічні пам'ятки палеоліту, стоянки, поселення, городища, кургани, ґрунтові поховання, некрополі, кенотафи, капища і святилища.

Тема 3. Археологічні розвідки.

Візуальна розвідка, інструментальна розвідка, аерофотозйомка, електророзвідка, магніторозвідка, підйомний матеріал.

Змістовний модуль 2. Методика проведення польових досліджень археологічних пам'яток

Тема 4. Методика проведення розкопок поселень та городищ.

Розкоп, розбивка, метод єгипетського трикутника, саманні житла, господарські ями, городища, фортифікації, бровка, переріз, кліті, рів, вал, ескарп.

Тема 5. Методика проведення розкопок ґрунтових і курганних могильників.

Поховання ґрунтові, поховання підкурганні, поховальна камера, дромос, заповнення ями, інгумація, кремація, поховальна урна, курганний насип, крепіда, кромлех.

МОДУЛЬ 2

Документування та камеральна обробка археологічних матеріалів

Змістовний модуль 3. Методика графічної та документальної фіксації та камеральної обробки.

Тема 6. Графічна фіксація стратиграфії та археологічних об'єктів. Польова археологічна документація.

Горизонтальна стратиграфія, вертикальна стратиграфія, масштаби, план розкопу, план об'єкту, переріз об'єкту, польовий опис, етикетаж, польовий щоденник, польовий звіт, відкритий лист, археологічна фотографія.

Тема 7. Камеральна обробка археологічних матеріалів.

Камеральна обробка, очищення знахідок із різних матеріалів, шифрування, польова консервація, пакування археологічних знахідок для транспортування.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	Всього	У тому числі					Всього	У тому числі				
		Л.	П.	Лаб.	Інд.	С.р.		Л.	П.	Ла б.	Ін д.	С. р.
МОДУЛЬ 1 Польова археологія												
Змістовний модуль 1. Види археологічних пам'яток та методика їх виявлення												
Тема 1. Вступ до польової археології.	12	2	2			8	8				8	
Тема 2. Археологічні пам'ятки та їх класифікація	12	2	2			8	8				8	
Тема 3. Археологічні розвідки.	12	2	2			8	10	2			8	
Змістовний модуль 2. Методика проведення польових досліджень археологічних пам'яток												
Тема 4. Методика проведення розкопок поселень та городищ	12	2	2			8	10		2		8	
Тема 5. Методика проведення розкопок ґрунтових і курганних могильників	12	2	2			8	10		2		8	
Разом	60	10	10			40	46	2	4		40	
МОДУЛЬ 2												
Документування та камеральна обробка археологічних матеріалів												
Змістовний модуль 3. Методика графічної та документальної фіксації та камеральної обробки.												
Тема 6. Графічна фіксація стратиграфії та археологічних об'єктів. Польова археологічна документація	16	2	4			10	17		2		15	
Тема 7. Камеральна обробка археологічних матеріалів	14	2	2			10	17	2			15	
Разом	30	4	6			20	44	2	2		40	
Усього годин	90	14	16			60	90	6	4		80	

ІНТРУКТИВНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ПІДГОТОВКИ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Підготовка теоретичних питань до семінарських занять передбачає опрацювання питань теми семінарського заняття. Ці питання могли як розглядати під час лекції, так і повністю виноситися на самостійне опрацювання.

Хід підготовки.

- Визначте питання для підготовки (мають бути розглянуті усі питання, вказані у плані семінарського заняття).
- Візьміть у бібліотеці джерела, зазначені у списку основної літератури. При підборі літератури Ви можете користуватися бібліотечними каталогами (алфавітним, предметним або систематичним).
- Визначте розділи (теми або параграфи), у яких розкрито питання семінарського заняття.
- Прочитайте ці розділи.
- Складіть план (простий або складний) відповіді на кожне питання.
- Визначте основні поняття, які Ви повинні засвоїти та запишіть їх у робочий словник.
- Проаналізуйте, як опрацьований матеріал пов'язаний з іншими питаннями теми.
- Для кращого засвоєння та запам'ятовування матеріалу складіть короткий конспект.
- Розгляньте ілюстративний матеріал підручника чи монографії, визначить основні ознаки окремих предметів (знарядь праці, кераміки, прикрас, тощо).
- Визначте проблеми в опрацьованому матеріалі, які Ви недостатньо зрозуміли. З цими питаннями Ви можете звернутися на консультації до викладача.
- Перевірте, як Ви засвоїли опрацьоване питання. Ви можете це зробити, відповівши на тестові питання до теми або розв'язавши практичні завдання.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Конспектування першоджерел передбачає поглиблений розгляд окремих питань теми. Для конспектування можуть пропонуватися статті з фахових журналів, розділи монографій або підручників.

Хід підготовки.

- Прочитайте запропоноване першоджерело.
- Правильно оформіть бібліографію першоджерела (автор, назва, вихідні дані).

- Складіть план (простий або складний).
- Для кожного пункту плану виділіть основні положення проблеми, яка висвітлюється у першоджерелі.
- Представте прочитаний текст у вигляді тез або анотації.

Для самоперевірки перекажіть статтю, використовуючи власний конспект.

Підготовка рефератів передбачає глибокий та детальний аналіз проблеми, винесеної у темі реферату.

Хід підготовки.

- Ознайомтеся з вимогами до реферату.
- Оберіть тему реферату.
- Підберіть літературу, у якій розкривається тема реферату. При підборі літератури Ви можете користуватися бібліотечними каталогами (алфавітним, предметним або систематичним).
- Складіть план реферату.
- Опрацюйте літературні джерела (не менш ніж 5-6), користуючись порадами до конспектування першоджерел.
- Систематизуйте опрацьований матеріал відповідно до плану реферату.
- Дайте власний критичний аналіз та оцінку висвітленої проблеми.
- Оформіть реферат відповідно до вимог.
- Здайте реферат викладачу у зазначений термін.

Вимоги до реферату

- Обсяг тексту 10-20 сторінок формату А4.
- Шрифт Times New Roman, кегль 14.
- Структура реферату: титульний аркуш з необхідними атрибутами; зміст; вступ (у вступі обґрунтовується актуальність теми реферату, визначаються її особливості); розділи реферату (кожен починається з нового аркушу); висновки; список використаних джерел і літератури (5-10 позицій), література оформлюється згідно вимог; додатки (не обов'язкові).

Підготовка повідомлень є частиною самостійної роботи студента. Воно може бути написане за самостійно обраною тематикою, або за запропонованою викладачем. Повідомлення повинно висвітлювати окремі аспекти питань семінарського заняття.

Хід підготовки.

- Ознайомтеся з вимогами до повідомлення.
- Оберіть тему повідомлення із запропонованих викладачем або самостійно.
- Підберіть відповідну літературу або інтернет-джерело. При підборі літератури Ви можете користуватися бібліотечними каталогами

(алфавітним, предметним або систематичним) або інтернет-сайтами наукового спрямування.

- Складіть план повідомлення.
- Опрацюйте літературні або інтернет-джерела.
- Систематизуйте опрацьований матеріал відповідно до плану повідомлення.

повідомлення.

- Оформіть повідомлення відповідно до вимог.
- Здайте повідомлення викладачу у зазначений термін або виступіть з ним під час практичного заняття.

Вимоги до повідомлення:

- обсяг 4-7 сторінок.
- структура: титульний аркуш з необхідними атрибутами; вступ (у вступі обґрунтовується актуальність теми повідомлення, визначаються її особливості); висновки; список використаних джерел і літератури або інтернет - джерел, література оформлюється згідно вимог.

Підготовка до підсумкових модульних робіт (ПМР), заліків та екзаменів має на меті узагальнення та систематизацію знань з окремого модуля або дисципліни у цілому.

Хід виконання

- Ознайомтеся з переліком питань та завдань до ПМР, заліку або екзамену.

- Підберіть підручники, інструктивно-методичні матеріали або іншу довідкову літературу, необхідну для підготовки (її перелік Ви можете знайти в інструктивно-методичних матеріалах до модуля або курсу).

- Перегляньте зміст кожного питання, користуючись власними конспектами або підручниками.

- Визначте рівень знань з кожного питання.

- Визначте питання, які потребують ретельнішої підготовки (опрацювання додаткової літератури, складання конспектів, схем, розв'язання окремих типів задач тощо). З цією метою зверніться до алгоритму підготовки теоретичних питань до семінарських занять та виконання практичних завдань до лабораторних занять.

- Для самоперевірки перекажіть теоретичні питання або вирішіть практичне завдання.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ
МОДУЛЬ 1 Польова археологія
Змістовний модуль 1. Види археологічних пам'яток та методика їх
виявлення

Тема 1. Вступ до польової археології.

Мета: ознайомити студентів з історією формування методики польових археологічних досліджень.

Професійна спрямованість: отримані знання з даної теми можуть бути використані у практичній діяльності по дослідженню відповідних археологічних пам'яток, а також під час викладання предметів історичного циклу.

Основні терміни та поняття: польова археологія, археологічні з'їзди, пошарово-квадратний метод досліджень.

План семінарського заняття

1. Поняття польової археології.
2. Зародження польової археології.
3. Методика польових досліджень у II пол. XIX на поч. XX ст.
4. Становлення сучасної методики польових досліджень.

Завдання для самостійної роботи

Підготувати повідомлення про одного із археологів XIX – початку XX ст., причетних до формування методики польової археології.

Теми рефератів

Археологічні з'їзди в Російській імперії.

Г.Шліман та його методика дослідження Трої.

Питання для обговорення

«Чорна археологія» - альтернативна археологія чи злочин проти науки.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Відповідь на **перше питання** починають з визначення польової археології, предмета польової археології та її структурних складових. В ході підготовки **другого питання** треба схарактеризувати етапи формування методики археологічних досліджень протягом XV – поч. XIX ст. Треба згадати основні постаті дослідників, зокрема Г.Ф.Міллера, А.Чарнецького. У **третьому питанні** треба схарактеризувати методики дослідження пам'яток О.Уварова, П.Уварової, І.Забеліна, Д.Самоквасова, А.Еванса, Г.Шлімана, О.Спіцина, та ін. **Четверте питання** включає інформацію про становлення основних методичних прийомів польової археології та їх використання при дослідженні археологічних пам'яток.

Рекомендована література

Основна

1. Авдусин Д.А. Полевая археология СССР. – М., 1980

2. Винокур І.С. Збирання і визначення археологічних пам'яток та методика їх використання в школі. – К., 1967
3. Мартынов А.И., Шер Я.А. Методы археологических исследований. – М., 1985.

Допоміжна

Археологія України: курс лекцій./ За ред.. Л.Залізняка.- К.: Либідь, 2005. – 502 с.

Винокур І.С., Телегін В.Я. Археологія України. – Тернопіль: Навчальна книга- Богдан, 2008.- 479 с.

Мартынов А.И. Археология. – М.: Высшая школа., 2002. – 438 с.

Тема 2. Археологічні пам'ятки та їх класифікація

Мета: ознайомитись з видами археологічних пам'яток та поняттям культурного шару.

Професійна спрямованість: отримані знання з даної теми можуть бути використані у практичній діяльності по дослідженню відповідних археологічних пам'яток, під час атрибуції археологічних знахідок вказаного періоду.

Основні терміни та поняття: археологічна пам'ятка, стоянки, місцезнаходження, поселення, городища, мегалітичні споруди, могильники, курган, тель, культурний шар, стратиграфія, стратиграфічний ярус, закритий археологічний комплекс, відкритий археологічний комплекс.

План семінарського заняття

1. Поняття археологічної пам'ятки.
2. Класифікація археологічних пам'яток та їх ознаки.
3. Культурний шар та його характеристики, процес утворення.
4. Поняття археологічного комплексу.

Завдання для самостійної роботи

Навести приклад конкретної археологічної пам'ятки різних видів.

Теми рефератів

Види археологічних пам'яток палеоліту Європи.

Виробничі пам'ятки енеоліту-бронзи Східної Європи.

Питання для обговорення

Проблеми датування відкритих археологічних комплексів.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Відповідь на **перше питання** треба почати з визначення археологічної пам'ятки. **Друге питання** включає в себе визначення та характеристику різних видів археологічних пам'яток – поселень, поховальних, виробничих, культових. **В третьому питанні** треба дати визначення понять «культурний шар» та «стратиграфія» та навести їх характеристики. Далі зупинитись на процесі утворення культурного шару. У відповіді на **четверте питання** треба зупинитися на понятті археологічного комплексу, схарактеризувати

закритий та відкритий археологічні комплекси та навести конкретні приклади археологічних пам'яток.

Рекомендована література

Основна

1. Авдусин Д.А. Полевая археология СССР. – М., 1980
2. Винокур І.С. Збирання і визначення археологічних пам'яток та методика їх використання в школі. – К., 1967
3. Мартынов А.И., Шер Я.А. Методы археологических исследований. – М., 1985.
4. Методические рекомендации по исследованию курганных могильников для студентов исторического факультета. К.: КГУ, 1986, - 80 с.

Допоміжна

Археологія України: курс лекцій./ За ред. Л.Залізняка.- К.: Либідь, 2005. – 502 с.

Винокур І.С., Телегін В.Я. Археологія України. – Тернопіль: Навчальна книга- Богдан, 2008.- 479 с.

Мартынов А.И. Археология. – М.: Высшая школа., 2002. – 438 с.

Тема 3. Археологічні розвідки.

Мета: схарактеризувати основні види археологічних розвідок та умов їх проведення.

Професійна спрямованість: отримані знання з даної теми можуть бути використані у практичній діяльності по виявленню і дослідженню відповідних археологічних пам'яток.

Основні терміни та поняття: археологічна розвідка, візуальна розвідка, інструментальна розвідка, аерофотозйомка, електромагнітна розвідка, урочище, балка, вододіл, плато.

План семінарського заняття

1. Поняття археологічної розвідки.
2. Види археологічних розвідок.
3. Проведення розвідок.
4. Принципи пошуку археологічних пам'яток.

Завдання для самостійної роботи

Визначте ознаки на місцевості, які під час візуальної розвідки свідчать про наявність археологічних пам'яток.

Теми рефератів

Використання електромагнітної розвідки в археології.

Правові засади охорони виявлених археологічних пам'яток.

Питання для обговорення

Археологічні пам'ятки вашої місцевості.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Відповідь на **перше питання** слід розпочинати з визначення археологічної розвідки та її мети. Треба схарактеризувати документи, які дають право на проведення археологічних розвідок. У **другому питанні** необхідно схарактеризувати критерії класифікації розвідок: загальна та спеціальна, візуальна та інструментальна, аерофотозйомка, електромагнітна розвідка.

Третє питання полягає в характеристиці етапів проведення розвідки, необхідне обладнання, навички та дозвільні документи. В **четвертому питанні** треба схарактеризувати основні ознаки наявності археологічних пам'яток на місцевості, а також необхідні умови, які можуть свідчити про наявність деяких видів пам'яток, пов'язаних з вже відомими.

Рекомендована література

Основна

1. Авдусин Д.А. Полевая археология СССР. – М., 1980
2. Винокур І.С. Збирання і визначення археологічних пам'яток та методика їх використання в школі. – К., 1967
3. Корнієнко П.Л. Креслярська та фотографічна фіксація археологічних об'єктів // Археологія, 1993. - №1. – С. 130-139.
4. Мартынов А.И., Шер Я.А. Методы археологических исследований. – М., 1985.
5. Методические рекомендации по исследованию курганных могильников для студентов исторического факультета. К.: КГУ, 1986, - 80 с.

Допоміжна

Археологія України: курс лекцій./ За ред.. Л.Залізняка.- К.: Либідь, 2005. – 502 с.

Винокур І.С., Телегін В.Я. Археологія України. – Тернопіль: Навчальна книга- Богдан, 2008.- 479 с.

Мартынов А.И. Археология. – М.: Высшая школа., 2002. – 438 с.

Змістовний модуль 2. Методика проведення польових досліджень археологічних пам'яток

Тема 4. Методика проведення розкопок поселень та городищ.

Мета: ознайомлення з методикою проведення польових досліджень стоянок, поселень та городищ.

Професійна спрямованість: отримані знання з даної теми можуть бути використані у практичній діяльності по дослідженню відповідних археологічних пам'яток під час археологічної практики.

Основні терміни та поняття: Розкоп, розбивка, метод єгипетського трикутника, поселення, городище, саманні житла, господарські ями, городища, фортифікації, бровка, переріз, кліті, рів, вал, ескарп.

План семінарського заняття

1. Поселення і городища, їх види.
2. Підготовка розкопу.
3. Загальні вимоги до розкопок поселень.
4. Особливості дослідження городищ.
5. Дослідження об'єктів.

Практичне завдання: відтворити план розбивки умовного розкопу з дотриманням заданого масштабу на міліметровому папері.

Необхідне обладнання: аркуш міліметрового паперу, олівець грифельний, лінійка, компас.

Теми рефератів

Методика археологічних досліджень трипільських поселень.

Дослідження городищ Київської Русі.

Питання для обговорення

Дослідження поселень і городищ на територіях населених пунктів.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Відповідь на **перше питання** починається з визначень поселення і визначити чим вони відрізняються, характеристики культурного шару. **Друге питання** присвячене підготовці площі розкопу для досліджень: перелік необхідного обладнання, визначення приблизної площі пам'ятки, розбивка на квадрати, зняття дернового шару, збирання підйомного матеріалу та його фіксація. У відповіді на **третє питання** треба висвітлити основні вимоги до розкопок поселень: визначення планової площі, яку можливо вскрити за час роботи експедиції, визначитись з технікою розкопок, орієнтування розкопу за сторонами світу та прив'язка до геодезичної сітки місцевості, фіксування та реєстрація об'єктів та знахідок. Дослідження поселень з фортифікаційними спорудами – городищ, має також свої особливості. Їм присвячене **четверте питання** семінару. У відповіді на це питання треба зупинитись на методиці досліджень ровів, валів, рештках клітей та городень. Методика дослідження окремих об'єктів на поселеннях та городищах є змістом **п'ятого питання**. Треба схарактеризувати розчистку жител, стовпових ям, господарських ям, майстерень, печей, колодязів тощо. Також зупинитись на способах фіксації археологічних об'єктів.

Рекомендована література

Основна

1. Авдусин Д.А. Полевая археология СССР. – М., 1980
2. Винокур І.С. Збирання і визначення археологічних пам'яток та методика їх використання в школі. – К., 1967

3. Корнієнко П.Л. Креслярська та фотографічна фіксація археологічних об'єктів // Археологія, 1993. - №1. – С. 130-139.
4. Мартынов А.И., Шер Я.А. Методы археологических исследований. – М., 1985.

Допоміжна

1. Археологія України: курс лекцій./ За ред.. Л.Залізняка.- К.: Либідь, 2005. – 502 с.
2. Винокур І.С., Телегін В.Я. Археологія України. – Тернопіль: Навчальна книга- Богдан, 2008.- 479 с.
3. Мартынов А.И. Археология. – М.: Высшая школа., 2002. – 438 с.

Тема 5. Методика проведення розкопок ґрунтових і курганних могильників.

Мета: ознайомлення з методикою проведення археологічних досліджень поховальних пам'яток різних археологічних періодів.

Професійна спрямованість: отримані знання з даної теми можуть бути використані у практичній діяльності по дослідженню відповідних археологічних пам'яток, під час атрибуції археологічних знахідок вказаного періоду.

Основні терміни та поняття: Поховання ґрунтові, поховання підкурганні, поховальна камера, дромос, заповнення ями, інгумація, кремація, поховальна урна, курганний насип, крепіда, кромлех.

План семінарського заняття

1. Види поховальних споруд. Основні поховальні обряди.
2. Підготовка розкопу, основні етапи розкопок поховальних пам'яток.
3. Розкопки ґрунтових могильників.
4. Розкопки курганних насипів.
5. Техніка безпеки під час проведення земляних робіт.

Завдання для самостійної роботи

Зробити малюнки основних видів поховальних ям та основних поз похованих.

Теми рефератів

Розкопки скіфських курганів.

Житомирський могильник сер. Х ст. Розкопки С.Гамченка.

Питання для обговорення

Поховальний обряд як відображення світобачення давніх людей.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Відповідь на **перше питання** містить класифікацію поховальних пам'яток на ґрунтові та курганні, їх види. Також розглядаються основні поховальні

обряди – інгумація та кремація, окремо – кенотафи. В другому питанні характеризується підготовка розкопу, основні етапи розкопок – відкриття плям, розкриття поховальних ям, принцип «insitu» В третьому та четвертому питаннях увага приділяється особливостям розкопок та фіксації їх етапів для ґрунтових та курганних могильників. Зокрема для розкопок курганів – дослідження конструкції насипу, ровиків, основного та впускних поховань, кострищ. П'яте питання являє собою перелік правил техніки безпеки під час археологічних досліджень, зокрема в умовах, коли на розкопі працює землерийна техніка.

Рекомендована література Основна

1. Авдусин Д.А. Полевая археология СССР. – М., 1980
2. Винокур І.С. Збирання і визначення археологічних пам'яток та методика їх використання в школі. – К., 1967
3. Корнієнко П.Л. Креслярська та фотографічна фіксація археологічних об'єктів // Археологія, 1993. - №1. – С. 130-139.
4. Мартынов А.И., Шер Я.А. Методы археологических исследований. – М., 1985.
5. Методические рекомендации по исследованию курганных могильников для студентов исторического факультета. К.: КГУ, 1986, - 80 с.

Допоміжна

1. Археологія України: курс лекцій./ За ред.. Л.Залізняка.- К.: Либідь, 2005. – 502 с.
2. Винокур І.С., Телегін В.Я. Археологія України. – Тернопіль: Навчальна книга- Богдан, 2008.- 479 с.
3. Мартынов А.И. Археология. – М.: Высшая школа., 2002. – 438 с.

Тема 6. Графічна фіксація стратиграфії та археологічних об'єктів.

Мета: ознайомлення з методами графічної фіксації об'єктів та бровок під час археологічних досліджень.

Професійна спрямованість: отримані знання з даної теми можуть бути використані у практичній діяльності по дослідженню відповідних археологічних пам'яток, участі у їх графічній фіксації.

Основні терміни та поняття: стратиграфія, горизонтальна стратиграфія, вертикальна стратиграфія, масштаби, план розкопу, план об'єкту, переріз об'єкту.

План семінарського заняття

1. Поняття стратиграфії. Вертикальна та горизонтальна стратиграфія.
2. Вимоги до креслень планів розкопу, об'єктів.

3. Креслення перерізів.
4. Методика креслення бровок, їх розшифровка.

Практичне завдання: графічна фіксація стратиграфії та археологічних об'єктів з дотриманням заданого масштабу на міліметровому папері.

Необхідне обладнання: аркуш міліметрового паперу, олівець грифельний, олівці кольорові, лінійка, компас.

Теми рефератів

Стратиграфія теллів.

Стратиграфічні яруси Трої.

Питання для обговорення

Значення графічної фіксації археологічних об'єктів для їх подальшої реконструкції.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Відповідь на **перше питання** містить трактування поняття «стратиграфія», її видів. Треба навести приклади, довести необхідність і важливість виконання археологічних креслень. У **другому** та **третьому** питаннях обговорюються вимоги до польових креслень – прив'язка, дотримання масштабу, орієнтування згідно сторін світу, точності відтворення. В **четвертому** питанні висвітлюється методика креслення вертикальної стратиграфії, а також «читання» креслення – спосіб реконструкції пам'ятки.

Рекомендована література

Основна

1. Авдусин Д.А. Полевая археология СССР. – М., 1980
2. Винокур І.С. Збирання і визначення археологічних пам'яток та методика їх використання в школі. – К., 1967
3. Корнієнко П.Л. Креслярська та фотографічна фіксація археологічних об'єктів // Археологія, 1993. - №1. – С. 130-139.
4. Мартынов А.И., Шер Я.А. Методы археологических исследований. – М., 1985.
5. Методические рекомендации по исследованию курганных могильников для студентов исторического факультета. К.: КГУ, 1986, - 80 с.

6. Допоміжна

Археологія України: курс лекцій./ За ред.. Л.Залізняка.- К.: Либідь, 2005. – 502 с.

Винокур І.С., Телегін В.Я. Археологія України. – Тернопіль: Навчальна книга- Богдан, 2008.- 479 с.

Мартынов А.И. Археология. – М.: Высшая школа., 2002. – 438 с.

Тема 7. Польова археологічна документація.

Мета: ознайомлення з видами польової археологічної документації та принципами її ведення.

Професійна спрямованість: отримані знання з даної теми можуть бути використані у практичній діяльності по дослідженню відповідних археологічних пам'яток, під час археологічних розвідок.

Основні терміни та поняття: польовий опис, етикетаж, польовий щоденник, польовий звіт, відкритий лист, археологічна фотографія.

План семінарського заняття

1. Відкритий лист, його різновиди.
2. Польовий археологічний щоденник.
3. Складання польового опису знахідок.
4. Складання звіту, його складові.

Практичне завдання: складання польового опису археологічних знахідок.

Необхідне обладнання: аркуш білого паперу або бланк опису, олівець грифельний.

Теми рефератів

Польові щоденники видатних археологів.

Питання для обговорення

Ведення польового щоденника пв ході польових археологічних досліджень.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Відповідь на **перше питання** повинна містити інформацію про відкритий лист – документ, що дає право на проведення археологічних розвідок і досліджень, форми відкритого листа та види діяльності по дослідженню об'єктів археологічної спадщини, які в них оговорені. **Друге питання** присвячене веденню польового археологічного щоденника та інформації, яка має в ньому фіксуватись. Відповідь на **третє питання** складається з вимог до польового опису знахідок, формуванню бланка документа та послідовності внесення в нього археологічних знахідок. При висвітленні останнього, **четвертого питання**, необхідно дати характеристику наукового археологічного звіту, вимог до його складання та необхідних додатків до нього (документів, фото, малюнків, креслень).

Рекомендована література

Основна

1. Авдусин Д.А. Полевая археология СССР. – М., 1980
2. Винокур І.С. Збирання і визначення археологічних пам'яток та методика їх використання в школі. – К., 1967
3. Корнієнко П.Л. Креслярська та фотографічна фіксація археологічних об'єктів // Археологія, 1993. - №1. – С. 130-139.

4. Мартынов А.И., Шер Я.А. Методы археологических исследований. – М., 1985.
5. Методические рекомендации по исследованию курганных могильников для студентов исторического факультета. К.: КГУ, 1986, - 80 с.

Допоміжна

Археологія України: курс лекцій./ За ред.. Л.Залізняка.- К.: Либідь, 2005. – 502 с.

Винокур І.С., Телегін В.Я. Археологія України. – Тернопіль: Навчальна книга- Богдан, 2008.- 479 с.

Мартынов А.И. Археология. – М.: Высшая школа., 2002. – 438 с.

Тема 8. Камеральна обробка археологічних матеріалів

Мета: ознайомлення з основними стадіями камеральної обробки археологічних матеріалів.

Професійна спрямованість: отримані знання з даної теми можуть бути використані у практичній діяльності по дослідженню відповідних археологічних пам'яток, під час камеральної обробки та атрибуції археологічних знахідок вказаного періоду.

Основні терміни та поняття: камеральна обробка, очищення знахідок із різних матеріалів, шифрування, польова консервація, етикетаж, пакування археологічних знахідок для транспортування.

План семінарського заняття

1. Поняття камеральної обробки археологічних матеріалів.
2. Етапи камеральної обробки отриманих археологічних матеріалів.
3. Польова консервація знахідок із різних матеріалів.
4. Реставрація кераміки в польових умовах.

Практичне завдання: замальовка фрагменту кераміки та профілю керамічного виробу.

Необхідне обладнання: аркуш білого паперу, аркуш міліметрового паперу, олівець грифельний.

Теми рефератів

Питання для обговорення

Індивідуальні та масові археологічні матеріали.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Відповідь на **перше питання** слід почати з визначення камеральної обробки археологічних знахідок та перерахунку дій, які містить це поняття. У відповіді на **друге питання** перераховуються всі етапи камеральної обробки та надається їх характеристика. В **третьому питанні** слід розглянути засоби збереження археологічних знахідок із різних матеріалів, а

у відповіді на **четверте питання** – навести підстави для реставрації кераміки в польових умовах, а не в умовах лабораторії.

Рекомендована література

Основна

1. Авдусин Д.А. Полевая археология СССР. – М., 1980
2. Винокур І.С. Збирання і визначення археологічних пам'яток та методика їх використання в школі. – К., 1967
3. Корнієнко П.Л. Креслярська та фотографічна фіксація археологічних об'єктів // Археологія, 1993. - №1. – С. 130-139.
4. Мартынов А.И., Шер Я.А. Методы археологических исследований. – М., 1985.
5. Методические рекомендации по исследованию курганных могильников для студентов исторического факультета. К.: КГУ, 1986, - 80 с.
6. Пуголовок Ю., Котенко В., Єфанова С. Обробка кераміки в польових і камеральних умовах (методичні рекомендації). Опішне: Українське Народознавство, 2017. – 40 с.
7. Фармаковский М.В. Консервация и реставрация музейных коллекций. – М., 1947.

Допоміжна

Археологія України: курс лекцій./ За ред.. Л.Залізняка.- К.: Либідь, 2005. – 502 с.

Винокур І.С., Телегін В.Я. Археологія України. – Тернопіль: Навчальна книга- Богдан, 2008.- 479 с.

Мартынов А.И. Археология. – М.: Высшая школа., 2002. – 438 с.

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Поняття польової археології.
2. Зародження польової археології в Європі.
3. Розвиток польової археології в Російській імперії.
4. Археологічні пам'ятки та їх класифікація.
5. Поняття культурного шару та його характеристики.
6. Поняття археологічної розвідки.
7. Загальна та спеціальна археологічні розвідки.
8. Візуальна та інструментальна археологічні розвідки.
9. Аерофотозйомка.
10. Електро та магніторозвідки.
11. Методика проведення розвідок.
12. Основні етапи розкопок.
13. Підготовка розкопу.
14. Розкопки ґрунтових могильників.
15. Методика дослідження об'єктів на ґрунтових могильниках.
16. Характеристика поховань.
17. Методика розкопу могильної ями.
18. Курганні поховання.
19. Методика дослідження курганних насипів.
20. Характеристика поселень.
21. Загальні вимоги до розкопок поселень.
22. Методика дослідження об'єктів на поселеннях.
23. Характеристика городищ.
24. Методика дослідження городищ.
25. Польові креслення та вимоги до них.
26. Складання польового опису знахідок.
27. Польовий щоденник та вимоги до його ведення.
28. Звіт про археологічні дослідження.
29. Етапи камеральної обробки археологічних матеріалів.
30. Консервація та реставрація знахідок в польових умовах.

Умови отримання заліку:

- володіння матеріалом навчальної дисципліни;
- написання ПМКР з навчальної дисципліни на позитивну оцінку;

- підготовка практичних завдань.

Практичні завдання, необхідні для отримання заліку:

1. План розбивки умовного розкопу з дотриманням заданого масштабу на міліметровому папері;
2. Графічна фіксація стратиграфії та археологічних об'єктів з дотриманням заданого масштабу на міліметровому папері.
3. Польовий опис археологічних знахідок.
4. Замальовка фрагменту кераміки на міліметровому папері.
5. Замальовка профілю керамічного виробу.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для диференційованого заліку	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
80-89	B	добре	
70-79	C		
65-69	D	задовільно	
60-64	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю перескладання	не зараховано з можливістю перескладання
0-34	F	незадовільно	не зараховано

СЛОВНИК ПОНЯТЬ І ТЕРМІНІВ

Абсолютне датування – співвідношення археологічних об'єктів, які вивчаються (будівель, пам'яток, речей) з твердо встановленою календарною датою.

Артефакт – будь який матеріальний об'єкт, виготовлений або модифікований людиною, який виконує певну культурну функцію.

Археологія польова – сукупність методів вивчення археологічних пам'яток, розташованих під відкритим небом.

Археологічна культура – група пам'яток, синхронних в часі та розташованих на одній території що характеризуються схожістю матеріальної культури.

Археологічні розвідки – дослідження території з метою виявлення та первинного обстеження об'єктів археологічної спадщини.

Археологічні розкопки – наукове дослідження археологічної пам'ятки, який включає земляні роботи з метою виявлення археологічних об'єктів та вивчення культурного шару на пам'ятці з подальшим нищенням культурного шару.

Багатошарові поселення – залишки різночасових поселень, що утворилися на одному місці. Часто нашарування різни періодів розділені стерильними прошарками.

Бровка – смуга некопаного культурного шару (стіна із ґрунту) між секторами розкопу залишена для вивчення стратиграфії.

Вал – оборонна споруда – земляний насип, що слугував перешкодою та укриттям.

Відкритий археологічний комплекс – сукупність археологічних матеріалів, що накопичились в культурному шарі пам'ятки протягом довгого часу.

Відкритий лист – державний документ, що засвідчує право археолога на проведення археологічних досліджень.

Відносне датування – встановлення хронологічної послідовності різних культурних прошарків шляхом вивчення їх стратиграфії або окремих знахідок та їх типологічного ряду без прив'язки до певних дат.

Глинобитна (саманна) архітектура – будівлі з необпаленої глини.

Городище – укріплене поселення.

Датування – визначення часу існування археологічних об'єктів.

Дромос – коридорний прохід до поховальної камери.

Закритий археологічний комплекс – сукупність археологічних знахідок, які одночасно потрапили в культурний шар та розглядається як результат однієї події (наприклад - поховання).

Інгумація – практика поховання померлого шляхом тілопокладення в землю.

Комплекс археологічний – група артефактів та інших об'єктів, що існували одночасно.

Консервація – технічні міри, що приймаються для запобігання пошкодження археологічних предметів.

Кремація – поховання результатів тілоспалення, зокрема і в посудинах – урнах.

Крепіда – кам'яна кладка, упорядкована або хаотична, навколо підосви кургану, що запобігає зсуву ґрунту.

Криця – продукт плавки залізної руди.

Кромлех – кільце з каменю навколо кургану.

Культурний шар – нашарування органічних і неорганічних залишків, що утворилися в результаті діяльності людини.

Курган – штучний насип над поховальною камерою.

Масовий археологічний матеріал – однорідний матеріал, предмети, присутні на пам'ятці у великій кількості.

Материк – неторкана порода без слідів втручання людини, на якій розташований культурний шар.

Мегаліти – споруди з великих каменів – кромлехи, менгіри, дольмени.

Некрополь – могильник, розташований недалеко від населеного пункту.

Нівелювання – фіксація глибин залягання знахідок на розкопі відносно умовного нульового рівня.

Підйомний матеріал – археологічний матеріал, зібраний на поверхні археологічної пам'ятки.

Поховальний інвентар – комплекс предметів, які потрапили в поховання разом з похованим.

Поселення – місце тривалого перебування людей, містить рештки будівель та культурний шар.

Розкоп – ділянка культурного шару на археологічній пам'ятці в процесі археологічних розкопок.

Розріз – вертикальне розкриття культурних шарів з їх графічною фіксацією.

Селище – неукріплене поселення невеликих розмірів з малопотужним культурним шаром.

Скарб – набір речей, схованих в недоступному місці.

Склеп – внутрішнє приміщення гробниці.

Стоянка – давнє тимчасове поселення з малопотужним культурним шаром.

Стратиграфічний ярус – група споруд та культурний шар, що існували одночасно.

Тип археологічний – коло предметів, однакових за формою, матеріалом, призначенням.

Траншея – розвідко вий розкоп на археологічній пам'ятці, зроблений з метою розвідування культурного шару.

Фрагмент – частина предмету, яка зберігає його морфологічні ознаки, притаманні цілому виробу.

Циклопічна кладка – будівельна кладка, в якій використані великі камені природного походження без обробки, що тісно підігнані один до одного.

Шурф – невеликий розвідко вий розкоп на археологічній пам'ятці для визначення потужності культурного шару.

Щоденник археологічний – записи про перебіг подій під час археологічних розкопок і розвідок.